

İsmail İlhan¹ Söyleşisi (5 Nisan 1997)

Pirî Reis Çeşitlemeleri Üzerine

İsmail İlhan: Sergimin kapsamı olarak niçin Pirî Reis'i tema olarak seçtiğimi anlatarak konuşmama başlamak istiyorum. Biliyorsunuz her sanatçının etkilendiği bir nesne vardır. Pirî Reis de benim nesnem oldu. Tesadüfle oldu. Yaptığımız bir okul gezisinde Topkapı Sarayı'nda bu [dünya] haritasının 1/6'lık bir parçasının güzelliği karşısında çok etkilendim. Ceylan derisi üzerine yapılmış bu haritayı görünce çok şaşırdım, resimsel değerler açısından son derece zengin ve keyifliydi, o zaman bu konuyu işleyebileceğimi düşündüm. Sanat tarihine bakınca Morandi'nin 20 yıl şişe resmi, Cézanne'nın da 10-15 yıl dağ resmi yaptığını görüyoruz. Sanatın nesnesi çok da önemli bir şey değil, yeter ki siz seçmesini bilin, onu nasıl sanatsal potada eritebileceğinizi belirleyin. Bütün mesele burada. Konuya öylesine başladım ve bunu ben en iyi şekilde nasıl yansıtırım derken bir avantajım vardı. Kendime has geliştirdiğim bir teknikti bu. Eğer bu teknik aracılığıyla konumu sürekli işlersem, ses getirir, insanların belleğinde kalır diye düşündüm. Bunlardan, önce Pirî Reis haritasının bir dizi orijinal ofset baskısını aldım, Kültür Bakanlığı'ndan ve Turizm Bakanlığı'ndan, tabii sadece motif olarak aldım, ama bir de işin tarihsel boyutu var. Acaba bu haritanın içeriği ne, özelliği ne, ne zaman yapılmış, çağdaşları nasıl yapmış, Pirî Reis'ten başka kimler yapmış derken konu beni iyice sarmaya başladı. Böylece bir süre bu konuyu işlemeye karar verdim. Burada biraz Pirî Reis'in yaşamıyla ilgili bir kaç cümle söylemek istiyorum. Yaşadığı çağdaki yaptığı şeylere, içinde bulunduğu kültüre, deniz kültürüne, Osmanlı'nın o zamana kadar deniz kültürü için ne yaptığına bir bakalım. Pirî Reis dünya haritasını ilk 1513'te yapmış. 1929'da Topkapı Sarayı müze müdürü Halil Edhem Bey, Alman profesör Adolf Deismann'dan gelip müze arşivinde araştırma yapmasını ve yardımcı olmasını istemiş. Deismann'ın haritalara ilgisi var, Fatih'in haritalarla ve coğrafyaya olan ilgisini biliyor. Araştırırken o kadar harita içinde yalnızca bu parçayı buluyor ve aklına şöyle bir şey geliyor: Kolomb'un 1500/1490'larda yaptığı bir haritası var, biliniyor, ama onun Pirî Reis'le benzerliği ne? Hemen Pirî Reis uzmanı bir profesör arkadaşından yararlanıyor. Pirî Reis haritasının dünyada sansasyon yaratmasının bir nedeni Kolomb'un yaptığı harita elinde olmadan, onunkine çok benzeyen bir harita yapmış olması. Sonradan bu olay çok abartılmış, hatta bazı tarihçilerimiz, örneğin Afet İnan, 1928 tarihli kitabında biraz fazla abartmış. Tabii bu arada talihsiz olan bir şey daha var. Osmanlı o kadar aymazlık içinde ki, bu haritayı Deismann bulduğunda üzerinde yemek artıklarına rastlıyor. İncelendikten sonra Kolomb'la olan bağlantıları, benzerlikleri ortaya konuluyor. Fakat bu arada Pirî Reis'in yaşamı da çok ilginç. Gelibolu'da yaşayan bir topluluk, amcası Kemal Reis korsanlıkla geçiniyor. Bir tarihçiye göre Gelibolu'da yetişen çocuklar bir yunus gibi yüzer, ninnileri de gemilerin sesleridir. Pirî Reis de 11 yaşındayken amcasıyla denizlere açılıyor, fakat Pirî Reis'in çok önemli bir özelliği, her gittiği

yerde muhakkak günlük ve not tutması; bizim kültürümüzde pek yazılı kültür yerleşmediği için kartografyaya çok ilgi duyan Pirî Reis her gittiği yerde notlar almış, bulabildiği haritaları toplamış. Daha sonra Kanuni, bir donanma kurduğunda bunların hepsini azletmiş, çünkü hepsi korsanlıkla yaşamını sürdürüyor. Fakat adı korsanlardan bir farkı var kesinlikle kendi ülkelerine zarar vermiyorlar, ülkeye zarar verenlere de saldırıyorlar. Dolayısıyla bir vatanperverlikleri var. Sonra bir af ilan ediliyor ve hepsi Osmanlı donanmasına katılıyor; çok büyük başarılar gösteriyorlar, Akdeniz’de Osmanlı donanması bayağı bir hüküm sürüyor. Ancak Osmanlı’nın bazı gafları da var. Pirî Reis yaptığı ilk dünya haritasını Yavuz Sultan Selim’e sunduğunda, Sultan “hayret dünya ne kadar küçükmüş” diyor, fakat ondan sonra pek ilgilenmiyor. Mesele böylece kalıyor. Pirî Reis buna rağmen denizciliğine devam ediyor. Bu arada da derleyip topladığı bilgileri bir kitap haline getiriyor; *Kitab-ı Bahriye* (denizcinin klavuzu) dört ciltlik bir eser. Bu kitabı denizciliği bıraktıktan sonra yerleştiği Gelibolu’da yazıyor; 30 yıl sürekli bunların üzerinde uğraşüyor ve oturup dört cilt halinde topluyor. Önce bu kitabın iki cildini Kanuni’ye sunuyor, ama yine de pek itibar görmüyor. Yaşlılığında [80 yaşlarında] Mısır’ı fethetmeye giderken yol göstereceğini diye Pirî Reis de donanmaya alınıyor. Çizdiği rota amiralin, [Makbul İbrahim Paşa’nın] dikkatini çekiyor, yalnışsız gittiğini fark ediyor, Pirî Reis de yazdığı kitabı gösteriyor. Paşa kitabın basılmasını ve kütüphanelere konulmasını öneriyor, bu kitabın imparatorluğa büyük bir kazanç olduğunu söylüyor, ama gene Pirî Reis itibar görmediği gibi, onca çabasını imparatorluğa kellesini vermekle ödüyor. Bu ara Osmanlı’nın gafletlerinden ilginç notlar var, mesela Ruslar Baltık Denizi’nden Akdeniz’i zaptetmeyi düşünüyorlar. Bunu dönemin padişahı III. Murad’a bildiriyorlar, ama verilen cevap çok basit: “Akdeniz kapalı bir denizdir, bizi fethetmeleri, egemenliğimize son vermeleri mümkün değil”. Tabii daha sonra akılları başlarına gelince Venedik elçisini çağırıp, “çok teessüf ederiz” diyorlar, “yani Adriyatik’te böyle bir kanal açmışsınız da bizim haberimiz yok” diyor. Pirî Reis’in idamından sonra Osmanlı artık denizlere sırtını çeviriyor. Bir ulus denize sırtını çevirdiği sürece, kültürel ilerlemeyi gerçekleştiriyor. İşin tarihsel boyutu bu. Osmanlı belli bir dönemden sonra aydınları, düşünen kafaları hep yok etmeye başlamış. Bakıyorsunuz 15. yüzyıldan, 17.-19. arası denizcilik konusunda ilerleme yok. Pirî Reis’in eldeki tüm eserlerine baktıktan sonra onun dünya klasmanında bir coğrafyacı, bir kartografyacı olduğu biliniyor. Bu onun meraklı ve çalışkanlığını kellesini kopartmakla ödüllendiren toplumun büyük bir ayıbıdır. 1513’te bitirdiği dünya haritasını, 1517’de Mısır’ın fethinde İskenderiye düştüğü zaman huzura alındığında sultana sunmuş, ama hiç bir destek bulamamıştır. 1524’te seyrüseferci olarak katıldığı Mısır Seferi’nde Makbul İbrahim Paşa’nın dikkatini çekmiş, rota hesabı yaparken, heyecanla bu kitabın son iki cildini de bitirmesi istenmiştir. 1554 yılında, Muhteşem Süleyman devrinde, ihtişamın doruğundaki Osmanlı İmparatorluğu dünyanın pek farkında olmadığı gibi, olmak da istemiyordu. Medreselerde matematiğin ve coğrafyanın

ortadan kalkması aynı tarihlere rastlıyor, Pirî Reis'in idamından kısa bir süre sonra, imparatorluğa dışardan bakılınca en kudretli dönemi, softa şekâveti, yani öğrenci haydutluğu diye bilinen, medrese eğitimi ile bilimi bırakıp, eşkiyalığa yönelme olaylarının başladığı dönemdir. Nihayet 1580 yılında Osmanlılar'ın 19. yüzyıl sonlarına kadar ilk ve tek kalan (Takyeddin bin Mehmed bin Ahmed) tarafından kurulmuş olan rasathane de, 1577 yılında görülen bir kuyruklu yıldız ve 1578'de de arkasından gelen veba salgınını, onun uğursuzluğuna bağlıyorlar. Bunun sonucunda halkın korkmasıyla rasathane yıkılmış. Sarayda bir sürü dalkavuk olduğu için saraydakiler tabii bundan yararlanıyor. Her nerede bir rasathane kurulduysa orada bir felaket olur, kıtlık olur, veba olur düşüncesi yerleşiyor. Bunu örnekleriyle açıklamaya çalışıyorlar. Padişah da korkup, rasathanenin yıkılmasını emrediyor. Tarih-i Ebu'l (Faruk Tekeli'den naklen) 1580 yılında Sultan III. Murad, Kaptanıderya Kılıç Ali Paşa'ya bir hattı hümayun göndererek, rasathanenin topa tutulmasını emrediyor. Osmanlı donanması böylece bir gece içinde rasathaneyi yerle bir ediyor. Bu olaydan yedi yıl sonra İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth, İspanya Kralı II. Felipe de onun yenilmez Armadası'na karşı ittifaka davet ettiği zaman, ne Osmanlı padişahı, ne de etrafındakilerin, bu davetin jeopolitik önemini kavrayabilecek coğrafya bilgisi vardı, çünkü artık coğrafya bitmişti. Davete cevap verilmedi ve Seyit Ali Reis'in Hint Okyanusu'nda telef olan donanması ile kaybedilen dünya okyanuslarına açılma şansını bir daha aramadı Osmanlı. Bu şekilde Osmanlılar 16. yüzyılda bilim ve fikir insanlarını boğazlayıp, onların yeşertmek istedikleri akıl ve milli kurumlarını topa tutarken, kendi geleceklerini de topa tuttuklarının farkına varamadılar. Pirî Reis Osmanlı toplumunda oluşmamış eleştirel akılcı cemiyetin, bir birliğin ve düşünürün üzerine yapacağı etkilerden yararlanamadı. 1554'te de cahil ve kaba Basra valisi Kubad Paşa ile Mısır valisinin (Dukakinoğlu Mehmed Paşa) yaptıkları entrika ile idam edildi. Pirî Reis'in öyküsü kısaca böyle.

Tabii bu da beni çok etkiledi. Pirî Reis'in yalnızca Atlantik haritası değil, *Kitab-ı Bahriyesi* yani denizcinin kitabı da var. Bu bir portolondur. Portolon İtalyanca bir kelime, kılavuz demek, yani renkler anlamındadır ve Pirî Reis'in ikinci büyük dehası da Akdeniz üzerine yapmış olduğu, diğer ülkelerin (İspanya ve Portekiz'in) çok üzerinde bir teknik olarak, dört ciltlik bir portolon bırakmasıdır. Portolonun ayrıca bir özelliği var, çok küçük, dar alanlardaki, koylar, körfezler, yerleşim merkezleri gibi jeopolitik önemi olan yerler, su ikmali, yiyecek bulmak ya da denizdeki tehlikeyi oluşturan doğal afetlere karşı uyarıcı bir niteliği olmasıdır. Denizde çoğu sahillerde görülmeyen sivri kayalıklar vardır. Bir denizci ilk defa gidiyorsa bunu anlaması mümkün değil, gemisi karaya oturma tehlikesi ile yüz yüze geliyor. Pirî Reis Antakya'dan Cezayir'e kadar ne kadar kıyı şeridi varsa, ne kadar liman varsa, ne kadar önemli yer varsa, hepsini tek tek ve doğru not eden bir dahi denizcimizdir.

Ayrıca portolonları da Atlantik haritası kadar son derece zevkli, son derece estetik şeyler. Bana çok plastik şeyler çağrıştırdığı için zevkle çalışıyorum bu konuyu.

Gelelim uyguladığım tekniğe. Bu tekniği araştırabildiğim kadarıyla benden başka yapan yok. Utku Varlık bu tekniği uyguluyor dendi, ama ben bazı resimlerini inceledim, kesinlikle benim yaptığım yöntemi kullanmıyor. Ya fotolaks, sistemi ki büyük bir ihtimalle fotolaks sistemidir, çünkü Utku Varlık'ın resimlerinde tuvalin belli bir yerinde transferler vardır, tuval yüzeyin büyük bir bölümü glaselerle, renklerle tamamlanmıştır. Benim sergideki resimlerime bakarsanız hepsi orijinal renklerinde, orijinal etkisindedir. Yani transfer ettiğim şey renk değeri açısından hiç bir şey kaybetmez. Ben bunu tesadüfen buldum. Tesadüfler sanatta çok önemli, onu kullanmayı bilmek de. Bir ara solunum yollarımdan rahatsızlandım, doktor bana yağlıboya yasakladı, terebentin, tiner kullanmamı yasakladı. O zaman ne yapacağım diye düşünürken aklıma akrilik boya geldi. Hızlı kuruması açısından kişiliğime de yakın bir boya. Yalnız akrilikle resmi çok çabuk yapmanız gerekiyor. Ben de akrilik boyayı denemek istedim. Bir gün tüpün ağzı açık kalmış, paletten taşmış, o sırada okuduğum dergiyi, farkında olmadan taşan boyanın üstüne bırakmışım. Sonra arkadaşlarla bir konuyu tartışırken, dergiden bir şey okumak üzere masaya gittim. Dergiyi masadan kaldırırken logosunun tüpten taşan akrilik boyanın üstüne aynen çıktığını gördüm. Bu nasıl olur diye düşünürken, denemelere başladım. Ancak çok düzenli değildi çıkanlar. Üstlerine kitap ya da başka ağırlıklar koyduysam da çok düzgün sonuç elde edemedim. Hemen tuvali hazırladıktan sonra, seçtiğim ofset baskıyı olduğu gibi presden geçirdim. İyi sonuç için bir gravür presi şart. Ofset baskıyı, hazırladığım tuvale koyuyorum, sonra şeritler halinde boyayı sürüyorum, daha sonra presliyorum. Sonra presten çıkartıp kâğıdın arka tarafını hafiften nemlendiriyorum, yavaş yavaş elimle soyuyorum, kâğıdını soyduğum zaman boyanın tamamı orada kalmış oluyor. Yalnız tuvalin zeminine haşhaş yağı ya da bezir yağı çekilmemesi lazım; akrilik su kökenli bir malzeme, yağlı hiç bir şeyi kabul etmiyor. Transferi yaptıktan sonra bazan kâğıdın özelliğinden kaynaklanan matlaşmalar oluyor, ama onu da transferin üzerine haşhaş yağı ya da bezir yağı çekerek matlaşmayı gideriyorum. Bu teknikle imgenin yönü ters çıkmış oluyor. Ofset baskı yüzeyinde mikro düzeyde bir boya katmanı vardır, boyanın da şeffaf özelliği olduğu için imge ters oluyor, ama aynı özellikleri veriyor. Ancak yazı kullandığınız zaman tekniği ele vermiş oluyorsunuz. Bu yüzden yazı kullanmıyorum. Pirî Reis haritalarında Arapça yazılar var ancak Arapça'nın tersini yüzünü herkes ayırt edemez.

Bilge Friedlaender: Ofsetin boyası yağlıboya, su bazlı bir boya değil. Matbaa mürekkebi akrilik boyaya nasıl transfer oluyor?

İİ: Akrilik boya tamamen su kökenli değildir. % 40-30 civarında yağ vardır, ama yağlıboya gibi % 100 yağ yoktur. Ayrıca akriliğin içinde bir de amonyak vardır. Amonyagin da bir çözücü özelliği vardır.

Bilge Friedlaender: Sizi denizciliğe çeken bir şey var mı, bir öykü, bir yaşam var mı?

İİ: Bunu tam olarak bilemiyorum. Denizi severim. Keşke Pirî Reis'in betimlediği yerleri görebilseydim. Acaba o zaman nasıl yapardım haritaları diye düşünürdüm. Başka ne eklerdim acaba? Bu diziye devam edeceğim. Şimdi portolonları yapmak istiyorum. Hem bu teknikle, hem de yağlıboya ve fırça ile. Konu çok zengin, istediğiniz kadar soyutlayabilirsiniz ya da yorumlayabilirsiniz, istediğiniz elemanı alıp, istediğinizi çıkarabilirsiniz. Tabii bunu gravürlerimde de yapıyorum. Bir amacım da Kolomb'un eldeki haritaları, Macar Ali Reis'in haritaları, portolonları, Magellan'ın, hepsini karşılaştırarak bir yoruma gitmek. Beni Pirî Reis haritaları çok etkiledi. Bir dil, bir motif bulmak zor iş. Seçtiğiniz konuyu çok sevmeniz gerek, derinlemesine bilgi sahibi olmalısınız ki kolay üretebilesiniz. Bir motifi devam ettirmek gerek. Sanatçı imzasını böyle koyuyor. Nesnelere girince görüldüğü gibi olmadığı anlaşılıyor, o sizi başka yerlere sürüklüyor. Konu ne olursa olsun, içine derinlemesine girmek; yaşamdan hiç kopuk değil. Ressamsanız ressam gibi yaşammanız gerekir. Önemli olan bu mantığı yakalamak. Yeteneğe de tam inanmam, varsa ve işletilmiyorsa bir işe yaramaz. Yeteneği az olan, ama kararlı, disiplinli olan öğrenciler, yetenekli, ama tembel olandan daha başarılı oluyor. Duyarlılık da çok önemli, ilgili olmak da. Tabii hem bilgiyle olacak, ama en büyük fonksiyonu herhalde yaşamını onun üzerine kurması. Normal zekâ seviyesinde olan bir insanın sanat yapabileceğine inanıyorum. Çok çalışmak gerek. Örneğin Picasso yetenekli bir sanatçı, ama günde 16 saat çalışıyor, plastik sanatların hemen her alanıyla ilgilenmiştir onu Picasso yapan da bu. Zekâsı, yeteneği, genetik özellikleri de giriyor tabii işin içine. Bu çalışma olmasaydı, acaba Picasso dünya çapında bir sanatçı olur muydu? Bunun örneklerini öğrenciler arasında da görmek mümkün. Bir gravür oluşana kadar en az 35-40 tane prova baskı yapıyorum, sonra numaralandırıyorum. Düşünün 85 gravür yapmak ne demek. Onun için özgün baskı sanatçısının sayısı az. Türkiye 'de sanatçı atelyelerinin, sanatçı evlerinin eksikliği de bir sorun.

ⁱ Sanatçı 10 Mart 2008'de yaşamını yitirmiştir.